

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVI-ik évf.

Mártius, Április. 1881.

2-ik füzet.

KÁLI NAGY ELEK.

(Életrajz. *)

Már 1848 előtt is, de különösen az azután következő nevezetes időkben Káli Nagy Elek egyike volt azon kiváló hazafiaknak, kik Erdély sorsának intézésében nagy befolyást gyakoroltak. Az 50-es évek absolutismusa után tett álkormányos kísérletek, a nagy-szebeni tartományi gyűlés erőlködései, majd ezen gyűlés munkálatainak eltörlése, az unio újabb kimondása, az erdélyi királyi biztosi működés, a kir. főkormányzó utolsó szereplése, megszűnte, az unio reménynyé válása s ezzel a magyar alkotmány visszaállítása, — Erdély történelmének mindezen nevezetes eseményeivel, vagyis Erdély legváltóságosabb 20—30 évi történelmével a Nagy Elek neve szorosan össze van nőve. S mint az unitárius vallásközönségnek főgondnoka, az 50-es években megvédte, sőt bátran mondhatjuk, megmentette egyházának felsőbb tanintézeteit. Mintányképe volt a vagyonos magyar nemeseknek, kinek kezében okos gazdálkodás és helyes háztartás mellett a szép vagyon évről évre gyarapodott, midőn körülötte — fájdalom — a hasonló sorsu családok nagyobb része pusztulásnak indult. Tevékeny részt vett minden hazafias egyesületben, buzgó pártolója volt a magyar irodalomnak, művészetnek.

Erdély jeleseinek egyik legkiválóbbika volt ő bizonyára úgy nagy befolyásu munkássága, mint egyéni kitünő tulajdonai, magas műveltsége, temérdek ismeretei, erős ítélő tehetsége, gyors mindig helyes felfogása, folyékony, világos előadása, tiszta jelleme s szerény, megnyerő modora által. Ennyi fényes tulajdonság és a sikerek, melyek működését mindenütt követték, mintegy oraculummá tették Nagy Eleket különösen Kolozsvárt; bármely fontos ügyről volt szó bármely körben, az ő véleményét kívánták hallani, mi által rendszeren eldöntetett a dolog.

*) Ugyan e füzetben adjuk K. Nagy Elek sikerült arczképét is, melynek költségeit az elhunyt iránti legmelegebb kegyelet fedezte. Szerk.

Erdélynek ily rendkívüli, fényes tehetségekkel megáldott, a politikai, közigazgatási, törvényhozási, egyházi és minden köztéren nagy hatással működött s maga után maradandó nagy érdemeket hagyott egyik legkitünőbb fia életrajzát kívánom vázolni e sorokban, előre elnézést kérve, ha gyenge tollam nem bírja méltóan festeni a rendkívüli férfit.

Káli Nagy Elek született Kolozsvárt, 1816 évi január 13-án. Szülői K. Nagy Lázár és alsójárai Pápai Erzsébet, amaz egy marosszéki előkelő székely, ez tordamegyei nemes családból. Anyja azonban már másfél év mulva elhalván, N. E. az anyai szeretet gondozását nem érezhette; ezt sokszor említette életében.

Atyja egy jómódu földes ur s tekintélyes táblabíró, bár osztotta korának azon nézetét, hogy egy vagyonos nemes ifjunak elég a latin nyelvet és a törvényeket tudni, mégis érzéke volt arra, hogy különben is eszes kis fiát valamivel többre is taníttassa. Oly magán tanítót szerzett tehát fia mellé, a ki tudományos készsége s ismeretei által már akkor közfigyelmet ébresztett. Nagyajtai Kovács István volt ez, a későbbi történettudós és legfőbb törvénytudó bíró. E jeles tanítójára mindig nagy elismeréssel és hálással emlékezett.

Tanulását az unitáriusok kolozsvári főtanodájában korán kezdé, úgy hogy már 1832 nyarán az ottani tanulmányokat befejezte, a mikor a kolozsvári kir. lyceumba mint joghallgató ment át s két év mulva, azaz 1834 jul. hóban 18 éves korában már a jogot is kitünő sikerrel végezte.

Figyelmessége, könnyű felfogása, kiváló emlékező tehetsége és mindenek felett tudni kívánó természete tanulását nagy mértékben elősegítették.

De az iskolai tanulmányok az élénk eszü, szép lelkü, tudni vágyó ifjut nem elégitették ki s nevezett magán nevelője segítségével a magyar- s német irodalom olvasása már mint gymn. tanulónak különös kedvtelésévé vált. Ekkép a magyar s német irodalom jelesebb műveivel s fordítások útján más nagy nemzetek klasszikusaival korán megismerkedvén s az által emelkedettebb irányt s izlést nyervén, egész buzgósággal törekedett arra, hogy iskolatársaiban is az olvasáshoz s művelődéshez való kedv felébredjen, ez irányban mozgalom keletkezzék, mit előbb hirlapok és folyóiratok járatásával kezdett

meg. Ez volt első alapja a collegiumban később alakult „Olvasó Társaságnak.“

Legkedvesebb barátai s úgy szólva irodalmi szövetségesei voltak a később irodalmi hirre jutott, de korán elhunyt Szentiváni Mihály és Kriza János, ki később irodalmunk egyik jelessévé vált. Nagy Elek helyzete oly szerencsés volt, hogy újabb meg újabb könyveket szegezhetett folytonosan s azokat társaival is közölte. Ismeretségük később bízalmas irodalmi körré fejlődött, melyhez lassanként többen is csatlakoztak. E kör tagjai természetesen irodalmi s kivált költői dolgozatokkal kezdtek foglalkozni, sőt némely apróbb művekkel még mint tanulók, a világ elébe is léptek; Nagy Elek azonban csak tartózkodva és (jelesen Szemere Aurorájában) névtelenül.

Mivelődésre való hajlama az irodalommal s tudománynyal foglalkozó több jeles férfival hozta ismeretségbe s viszonyba s akkori elhatározása a volt, hogy az irodalmi pályát tűzze törekvései céljának. Azonban a körülmények alakulása megváltoztatta az ifjui szándékot. Atyja határozott akaratára még 1834-ben mind a kir. kormányzékhez, mind a kir. ítélőtáblához és mint táblalíró Kolozsmegyéhez is felesküdt; nemes becsvágya természetesen mindenütt ismeretek s gyakorlat szerzésére ösztönözte, mi által irodalmi foglalkozásától mindinkább elvonatott. Ezek mellett atyja elvesztvén szemevilágát, számos peres s gazdasági ügyeinek is ő lett intézője; 1837-ben pedig atyja meghalván, gazdasági ügyei, mint egyetlen örökösre, egészen reá nehezettek. S miután 22-dik évét alig töltve, 1838. márt. 26-án meg is nősült, az élet gondjai s azokkal összekötött foglalatosságok teljesen igénybe vették idejét s munkásságát. A magyar s világirodalom jeles műveinek buzgó olvasója s pártolója maradt azután is, üres óráiban szorakozást ezekben keresett; de az írói tollat végkép letette, szívesen és gyakran emlékezett azonban vissza tanuló korának ama kedves éveire, mikor ő is nevezett barátai körében versek s beszélyek irogatásával vagy ilyenek fordításával foglalkozott.

Neje **Gedő Terézia** volt, homorod-szentmártoni Gedő Józsefnek, egy aranyosszéki, alsó-szentmihályfalvi, tekintélyes, nemes birtokosnak, kinek életrajza és arcképe ugyane folyóiratban már megjelent, kisebbik leánya. Egy bájos, szép delnő, Kolozsvár egyik legfeltünőbb asszonya, a kit azonban külső

bájainál még inkább ékesítettek családi nemes erényei. Takarékos, minden házi dolgot maga intéző, igazi magyar jó gazdasszony, szelid, jóságos urnő a szó nemesebb értelmében. Szerette férjét, szerette gyermekeit egész szívvvel és lélekkel. Otthon volt legboldogabb az övéi közt. Őt is szerette, imádta családjának minden tagja. Természetes, hogy ily nő körében Nagy Elek igazán boldog volt és nem kívánczozott soha a világba, otthon neje s szép és jó gyermekei között találván fel egész boldogságát.

Nyolcz gyermekök volt, hét leány és egy fiu; de ezek közül négy korán elhalt, köztük az egyetlen fiu, Elek, szülőinek sokáig érzett mély bánatára. Életben maradt gyermekeik: Gizella, 1862 óta Báró Kemény Ödön neje. 4 gyermekök él. Berta szintén 1862-ben ment férjhez Gróf Bethlen Gézához. 2 gyermekök van. Johanna 1868-ban lett Báró Boul-Bernberg Alajos dzsidás ezredbeli százados neje; e szép, derék nő azonban a múlt évben elhalt, 2 kis gyermeket hagyván maga után. *) Irma 1874 óta a Gróf Triangi Ascensio, közös hadseregbeli százados neje. Mind a négy leány örökölte szülőinek erényeit, szépség mellett magas műveltséget, kedves háziasságot; a jó magyar gazdasszony mintaképe volt mindenik.

Nősülése után N. E. alsó-járai jószágán lakott, de a családjában előfordult gyakori betegségek s az ő folytonos gyöngékedése miatt 1840-ben Kolozsvárra költözött, hol azután állandóan lakott.

Nagy Elek Kolozsmegyében tiszteletbeli aljegyzővé és a derékszék, vagyis a megyei rendes törvényszék birájává választatván, itt kezdődött a megyei életbe befonódni. Mint törvényszéki bíró, különösen a megakadt, bonyolultabb perek előadására szeretett vállalkozni; a törvények alapos ismerete s a törvénykezésben való jártassága által csakhamar figyelmet gerjesztett. Akkor még a latin kifejezésekkel tarkázott, pedans, ő divatu irány használtatott a törvénykezési ügyekben; de ő növekedő tekintélyénél fogva, a régi formaságokhoz és megrögzött szokásokhoz indokolatlanul ragaszkodó öreg birák ellenére már megteheté, hogy több elfogultság ellen sikra szálljon és

*) Ezek egyike, a kis Valéria, ez évi mártiusban hunyt el.

az ítéletek szerkesztésében a latin kifejezések helyett magyar műszavakat s kifejezéseket használjon. *)

1845-ben Kolozsmegye főjegyzőjévé lett s minthogy a reformeszmék még korán gyökereztek meg benne, mire a Gróf Széchenyi István munkái is nagy hatással voltak, itt a munkásságnak nevezetes tere nyílt meg előtte. A főjegyzőség ugyanis akkor a megyei hivatalok közt a legszebb és legfontosabb volt, úgy hogy a nagy Kölcsey sem tartotta tekintélyén alólinak azt egész haláláig vinni. A főjegyző akkoriban nemcsak a megyei törvényszéknek (derékszéknek) előadója, hanem egyszersmind a megyei közgyűlésnek (marcalisnak) tollvivője, tehát együtt a megyei két legnevezetesebb intézménynek ugyyszólva lelke volt.

A mint e kettőshivatalát elfoglalta, a volt hátralékokat azonnal elenyésztetni, a heverő ügyeket utba vezetni, a perek előadására s ellátására nézve könnyebb és czélszerűbb módot törekedett behozni. És nyugodni nem akaró igyekezete által már az első törvényszakon mind ez létesült. Meg valának lepetve, hogy többé egy ügy sem maradt hátra, sőt az ügyvédszéken (az akkor ugynevezett dictaturán) az ügyvédekett kellett felszólítani, hogy terjesszenek pereket ítélet alá s ily módon többé egy törvényszakon sem volt szükség arra, hogy hat napnál tovább tartson a derékszékezés. Ily gyors és jól rendezett eljárás nem volt abban az időben Erdély egy törvényhatóságánál sem. N. E. első főjegyzői hirnévre jutott Erdélyben.

Törekvései a méltányló figyelmet természetesen reá vonták, országgyűlési követté választatott, és a megye, kir. tábla, kormányzék, országgyűlés kezdék különböző hivatalokra javaslatba hozni; 1848-ban pedig ápr. 18-án kelt kir. határozatnál fogva kormányzékiki titkárrá neveztetett, mely hivatalba azonban az akkor már megindult mozgalmak miatt nem lépett be, megmaradt továbbra is főjegyzői állásában; erről is utóbb lemondott, de felmentését nem nyerte meg. 1849-ben a megye

*) Ilyent sokat hallottam tőle; jellemzésül feljegyzek egyet. Ugyanis az ítéletekben ki szokott tétetni, ha nemes volt a fél, hogy hol resideál, ha paraszt volt a fél, hol commorál? N. E. egyszer nemes félről az ítéletben azt írta, hogy itt és itt lakó, — mire az öreg urak igen felzördülének s capacitálni kezdték az ifju bírót, hogy a nemes ember resideálni szokott, csak a paraszt lakik vagy commorál. N. E. azonban nem tágitott s most egy kis csel-fogással ajánlá, hogy tegyék hát a „lakó“ szó helyett „lakozó“-t, mibe aztán az öreg urak egyhangulag beleegyeztek.

magyarországi lábra alakíttatván át, Nagy Eleket első alispánná akarták tenni, de erre sem vállalkozott; a forradalmi idők erőszakos jeleneteitől irtózó, szelid lelkülete s csendes házias természete lehetett ennek oka; a főjegyzőséget azonban folytatta mindaddig, míg a bekövetkezett események ez állást sok más hazai intézménnyel együtt elseperték s így Kolozsmegyének a régi hatáskörrel N. E. volt utolsó főjegyzője.

Országgyűlési követté először 184¹/₂-ben választották Abrudbányáról, 184⁶/₇-ben pedig s az unio kimondásakor 1848-ban Kolozsmegyéből. Itt is nyomai maradtak munkásságának, egyebek közt ő volt tervezője azon munkálatnak, mely alapul szolgált a tagosítás iránt hozott 184⁶/₇-iki erdélyi törvény-czikknek.

Nagy Eleknek a közélet terén megkezdett eddigi rövid pályája szép, nagy reményeket ígérő volt; kitünő tehetségei, alapos, átható ismeretei, fáradhatlan munkássága, a már is elért jelentékeny eredmények tiszteletet és bámulatot ébresztettek iránta mindazokban, a kikkel érintkezett, a kik ismerték működését. Nagy szorgalommal és előszeretettel tanulmányozta ő mind azon reformeszméket, melyek ama termékeny időkben hazánkban, sőt Europa szerte vitattattak és nemes hévvel igyekezett hatáskörében valósítani, a mit a mi viszonyaink szerint jónak, üdvösnek és kivihetőnek itélt. Igazi reform ember volt a fogalom magasabb értelmében; de csak békés időkben volt hivatva az elsők közt harcolni; a csaták zaja alatt aggodalommal nézett a jövő elé, látta a katastrophát, a függetlenség kimondása után levertség vett erőt rajta s ez lankasztotta tevékenységét abban az időben.

A szabadságharcz leveretése után 1849 végén szomoru időszak következett Nagy Elekre. Ő, ki eddig oly kiváló helyet foglalt el a kolozsmegyei tisztikarban, a hirneves főjegyző felszólíttatott a kolozskerületi biztosi állomás elfoglalására; egyszersmind kéz alatt értésére adták, hogy ez az út menekülni a fogságtól, melyet mint a forradalom alatti tisztviselő és orsz. követ másképp ki nem kerülhet. N. E. el volt szánva ez utóbbira. Ismerősei jól tudják, hogy soha levertebb nem volt, mint e napokban. Azonban minthogy Kolozsvár s környéke volt a forradalom erdélyi központja, az erdélyi kormánybiztos s főhatóságok székhelye, s a forradalom után ezen

a vidéken lappangot igen sok szerencsétlen magyar: a legtekintélyesebb hazafiak unszolták N. E.-et az említett hivatal elfogadására, tudván, hogy ő hivatali minőségében kitűnő ügyessége s leleményessége által sok szerencsétlen hazánkfíának eszközülheti menekülését, vagy legalább a büntetés könnyítését. Továbbá általa remélték gátat vetni a felbiztatott nép ama veszedelmes törekvésének, miszerint minden birtokot, a mi csak magyar földesuré volt egykor, kétségessé tenni vagy épen elfoglalni akart. Ezen nagy sulyu érveknek s a sok unszolásnak végre engedett s elfogadta a kolozs-kerületi biztosi (főnöki) állást. Különben is akkor sem ő, sem más nem számithatott amaz eszeveszettségre, hogy a magyar korona részeiből valóságos osztrák-német tartományokat akarjanak gyártani.

Uj hivatalában valósultak mind azon remények, melyeket a megfélemlített, üldözött hazafiak hozzá kötöttek; viszonyban maradt ezután is velek s következően a „purificatio“ ideje, sok vádoltat, üldözöttet megmentett, a sulyosabb vádakkal terhelteket előre értesítette, hogy igyekezzenek menekülni. A volt földes uraik ellen itt-ott az erőszakosságig felzudult oláh népet megfékezte; szóval az ő biztossága azon vidék magyarságára nézve bizonyára áldás volt. De nem az volt ő reá nézve; mert a mint lassanként meggyőződött arról, hogy a dolgok jobbra fordulása iránti reménye csak álomkép, sőt mindinkább borul hazánk fölött a láthatár: kínos érzés fogta el, szeretett volna menekülni hivatalától, hogy ne kényszeríttessék segédkezet nyújtani az abszolút zsarnokságnak. De ezt nem érthette el veszély nélkül; mert hazafias érzelmei s a magyar hazafiakkal való titkos összeköttetése gyanussá, sőt gyűlöltté kezdék tenni Urbán ezredes, Erdély e részének parancsnoka s az idegen hivatalnokok előtt, kik Urbán vezetése alatt egy hivatalnoki ligát alkottak (tagjai voltak egy auditor őrnagy, Öechsner törvényszéki elnök, Tabora törv. ülnök, Zgorszky járási biztos, ki különösen vágyott a N. E. helyére, később meg is kapta azt). Ezek egész lajstromát állították össze a N. E. elleni vádagnak. Már örvendettek eliteltetésén. Megkezdett ellene a vizsgálat. S a ki eddig sok másokat védett, most magát kellett védenie. Erre nézve előfeltétel volt, hogy hivatali állását önként el ne hagyja, míg a vész feje felől el nem hárul. Szerencséjére a vádak közt olyanok is voltak, melyeknek alaptalanságát könnyű volt bebizonyítani, pl. hogy a

forradalom alatt a színházban a színpadról lázító beszédet tartott, s páholyát tüntetőleg nemzeti színekkel ékesíttette volna, stb. A mi legsúlyosabb volt, hogy hivatali állásában több üldözöttnek pártját fogta vagy menekülését elősegítette, csak gyanúsításnak maradt; mert hát ezek természetesen több óvatossággal voltak intézve, mintsem megfogható bizonyíték juttatható volna azokról az ellenség kezébe. Ámde a gyanu is elég volt abban az időben az Urbán-féle bösz embereknek arra, hogy valakit veszélybe ejtsen. Hogy mégis czélt nem érthettek, az leginkább annak tulajdonítható, mert N.-Szebenben az erdélyi kormányzóság körében kivált a szász tekintélyesebb emberek közt többen ismerték Nagy Eleket, ismerték Urbánnak tulkapó dühöngéseit; aztán nem akarták azt a néhány kiválóbb magyar embert, kik akkor szolgáltak, már politikai színből is alaptalanul üldözni. Ugy is el volt árasztva az ország idegeikkel, mit a szász urak sem néztek jó szemmel. Ezeknek befolyása tehát oda hangolta b. Wohlgemuth kormányzót, hogy az Urbán vezetése alatti liga által N. E. ellen indított vizsgálathoz vége vessék. Ez nagyon bosszantotta Urbánt, de még inkább az, hogy azon kérése, mikép tétessék el legalább N. E. más kerületbe, szintén nem teljesített, még pedig azért nem, mivel N. E. kijelentette, hogy Kolozsvárról sehová sem menne el s Wohlgemuth erre azt írta, hogy kivételesen ő Kolozsvárt hagyandó. Urbán ezt nem hagyta annyiban s panaszát Bach miniszterig vitte fel, minek aztán az a vége lett, hogy Nagy Eleket a Kolozsvárt felállított törvényszékhez tették át előléptetéssel. Mikor Urbántól elbucszott, azt mondta ez N. E.-nek, „ott inkább helyén lesz ön, mint a közigazgatás terén, a hol vakon kell engedelmeskedni; amott ítélhet lelkiismerete és a törvények szerint, itt nem szabad reszonnirozni, hanem engedelmeskedni kell, mint a káplár engedelmeskedik okoskodás nélkül felsőbbségének.“

Ezzel a veszélyes helyzetből megmenekült, a törvényszéknél több kilátása volt a végleges szabadulásra s már azt hitte, hogy el is jött a szabadulás órája, mikor a szilágy-somlyói törvényszék elnökévé neveztetetvén ki, azt el nem fogadta; hitte, hogy most egyszerüen elbocsátják; de nem tették. Végre bekövetkezett az alkalmas pillanat a szabadulásra; a forradalomban való részvét miatt a további üldözésekre nézve amnestia adatván s továbbá a törvényszékek s közigazgatási ha-

tóságoknak végleges szervezése elrendeltetvén, Nagy Eleknek ez alkalommal keresett okokkal beadott lemondása 1854. január 15-én elfogadtatott.

E négy évi hivataloskodását mindig bánta. Törvényt szerető lelkének fájt az a tudat, hogy egyszer, habár tiszteletre méltó indokokból, törvénytelen térre lépett. A közpustulás idején tette azt a legtekintélyesebb hazafiak unszolására, tette azért, hogy segítsen a hol és a kin lehet. Épen azért, az erdélyi kiválóbb magyar körökben azután is a régi tisztelettel voltak iránta, sőt a legjelesebb hazafiak becsülését s bizalmát még nagyobb mértékben bírta azután, a mint ezt hátrább látni fogjuk.

Ez idő óta 1861-ig a magán életbe vonult, saját ügyein kívül csak a társulati ügyekben, pl. a gazdasági egyesület, nemzeti színházat kormányzó bizottság gyűlésein, az egyházi téren s a hazafi értekezletekben vett részt.

Míg az újra éledő országos politikai mozgalmak s közügyek terén megint találkozoznánk vele, térjünk át vallásközönségünk életében kifejtett nagy fontosságú tevékenységére. Itt is igazán örök érdemeket szerzett magának; oly eredmények kísérték főgondnoki munkásságát, melyek korszakot alkotnak az unitárius vallásközönség történelmében. Ezt feljegyezni első sorban feladata e folyóiratnak.

Vargyasi Dániel Elek, királyi táblai elnök és vallásközönségünk sok érdemű volt főgondnoka 1848 elején elhalván, az ugyanez évben tartott egyházi főtanácson a főgondnoki szék is be lett volna töltendő. Erre a nagy többség, tekintve Nagy Eleknek tíz évi egyházi tanácsosi minőségben kifejtett élénk tevékenységét és munkásságát, őt jelölte ki főgondnokká. N. E. azonban hivatkozva arra, hogy egyházunk kebelében nálanál érdemesebb s hivatali méltóságban is előbb álló hitrokonainkat illetheti meg, eddigi szokásaink szerint, a főgondnoki méltóság, nem fogadta el a jelöltséget. De a Nagy Elek irányában való bizalom és ragaszkodás oly nagy volt, hogy a főtanács akkor inkább elhalasztotta a főgondnoki szék betöltését, mintsem mást válasszon. Az ezután bekövetkezett 1848—49-ki nagy idők lezajlása után 1850-ben nagy bajjal lehetett kieszközölni egy főtanács gyűlés összejövetelét, melyen a nagy rázkódások után az unitárius egyház is zilált ügyeinek legalább nagyjában rendezéséhez foghatott. Volt mit rendezni, mert a lezajlott két év

eseményei mindent felforgattak. Tevékenyebb embereik, egyházi tanácsosaik, tanáraik s iskolamestereik közül sokan bujdosnak: főbb iskoláik ifjusága vagy a csatatérekre maradt, vagy szétszóratott; az egyház vagyona itt-ott elpusztult, kolozsvári főtanodájok laktanyául foglaltatott le, központi könyvtárak s levéltárak maradványai egy nedves helyiségbe egymásra dobva pusztultak; a központ s tractusok közti kormányzat számai megszakadoztak, egyházközségeik magokra hagyatva több helyen felbomlásnak indultak, a harangok a tornyokból hiányoztak, ágyu lett belőlük; a nagy áldozatok, melyeket a nemzeti ügy kivánt, majd a győző ellenség rájuk rótt, végkép kimerítette az embereket s ekkéziákat. Pusztulás, nyomoruság volt mindenfelé. Aztán a bizonytalan, sötét jövő. Kevesen gyűltek össze az említett főtanácsra, azoknak is nagyobb része csüggedten, némán ült ott. De volt még néhány erőslelkű, bátor emberök, ezek élén Nagy Elek, a kiknek tevékenységét a pusztulás képei annál inkább növelték.

Ha már eddig is kitűnt Nagy Elek mások felett az unitárius egyház iránti buzgósága s fáradhatatlan munkássága által, most bekövetkezett az az időszak, melyben rendkívüli tehetségeit bámulatos módon érvényesíthette. Itt gyökeres rendezésről, új szervezésről, alkotásról, az egyház külső viszonyainak reformálásáról s tanintézeteinek újra alapításáról volt szó. Nagy Elek mind ezt merészen kezébe vette s megvalósításukhoz, mint elismert, bölcs vezér, hozzá fogott.

Az 1850-ki főtanácson azonban csak kezdetét vette e nagy munka, de már a kezdet is szerencsés volt; a csüggedők közül sokan új bizalmat merítettek s vezéröket követve dologhoz kezdtek. A főgondnok választás az akkori viszonyok miatt s talán azért is, mert az illetékes választók közül sokan nem lehettek jelen, épen a N. E. kivánságára elmaradt ugyan, de azért őt tekintette már ekkor mindenki főgondnoknak s mint vezért feltétlenül követték.

1853 évi február hóban Székely Sándor püspök elhalálozván, s új püspök választását az akkori kormány czélba vett tervei miatt nem engedvén meg, az ekként egyházi és világi törvényes fők nélkül maradt unitárius vallásközönség a főgondnok megválasztását tovább nem halaszthatta. Az 1853-ban Kolozsvárt tartandó zsinati főtanácsra kitűzetett tehát a főgondnok megválasztása. Az említett zsinati főtanácson jul. 4-én, 34 jegy:

zökönvi sz. a. ez meg is történt, 46 szavazat közül 43-al Nagy Elek választotta meg, mit ő általános lelkesedés közt el is fogadott.

Az ő két évtizednél tovább terjedt főgondnoksága nevezetes korszakot teszen az unitárius status életében; sok fontos és örvendetes eseményt mutat fel e korszak, melyek a Nagy Elek nevével mind összefűzve vannak. A vallásközönség husz évi történetét kellene elbeszelnünk, hogy N. E. főgondnoki működését részletesen feltüntessük. Ez azonban igen terjedelmessé tenné életrajzunkat; szoritkozunk tehát a fennebb már érintettek után csak a főbb események rövid jelzésére s N. E. vezérségének jellemzésére.

Az egész egyházban a közkormányzat megszakadozott szálainak gondos és tapintatos összekötözgetése, czélszerű ki egészítése és megerősítése után, N. E. egyik törekvése a volt, hogy épen a főgondnoki hivatal eddig igen határozatlan hatásköre is szabályoztassék. Igen sok példa volt ugyanis a multban arra, hogy a főgondnokok magokat az Egyházi Főtanácsok fölibe helyezve, tetszésök szerint intézkedtek, fontos ügyekben rendeleteket adtak ki, s azokat mintegy ráocroyálták az egyházra; ennek nemcsak világi főnökeiül s vezéreiül, hanem pátronusaiul tekintették magokat, mit legtöbb esetben a Főtanács hallgatva türt a magas hivatalokat elfoglaló főgondnoktól. Nagy Elek kivált a bekövetkezett kísértő időkben ezt veszélyesnek tartotta. Nehogy tehát a lehetősége fenmaradjon annak, hogy az absolut kormány, mely veszélyes czéljait a protestáns egyházak irányába eléggé elárulta, ígéretek vagy bármiféle nyomás által egy főgondnokban saját czéljai előmozdítására talán segédkezet találhasson, a minthogy a n.-szebeni kormány 1850-ben meg is kísérlette nem ugyan világi főgondnokunkkal, mert ez akkor nem volt, hanem néhai Székely Sándor püspökünkkel, a kit N.-Szebenbe hivatott s egyebek közt szép fizetést ígért neki, csak hogy hajoljon kívánságuk után, — mely kísérlet azonban nem sikerült; nehogy tehát ily úton baj vagy legalább is zavar, viszálykodás jöhessen vallásközönségünkre: Nagy Elek olyan határozatokat hozott, hogy minden elvi fontosabb kérdésben csak a Főtanács határozhat; a főgondnok világi elnöke a Fő- és végrehajtó Képviselő Egyházi Tanácsnak, de azoknak határozataitól eltérőleg nem intézkedhetik, valamint a püspök sem. A Főtanács vonakodott ugyan,

s kifejezte, hogy mostani főgondnokában teljesen bizik, de épen főgondnoka indítványára s kívánságára a jövő tekintetéből beléegyezett az ilyenmü határozatokba. Ez volt egyik szép s igazán alkotmányos törekvése Nagy Eleknek.

Jött azután a bécsi ministeriumnak a gymnasiumok szervezése iránt kiadott, hires „Entwurf“-ja, melyben kívántatott, hogy minden gymnasiumban legalább annyi rendes tanár legyen, a hány osztály van s a tanárok fizetéseinek minimuma is meghatározott. Ezek s az Entwurfnak más intézkedései oda céloztak, hogy több autonom prot. középtanoda megszűnjék s azok helyébe cs. kir. tanodák állittassanak német nyelvvel és szellemben, hogy ily módon a centralisticus, német iránynak új nemzedéket neveljenek.

Ezen intézkedések pusztulással fenyegették az 1848—9-ki idők lezajlása után némileg rendbe hozott fő- és két közép-gymnasiumunkat, minthogy a kolozsvári főgymnasiumnál akkor az ottani lelkészszel együtt csak 4 rendes, a tordai és sz. keresztúri öt—öt osztályu gymnasiumoknál pedig szintén az illető lelkészekkel együtt csak 2—2 tanár volt, ezek is aránylag csekély fizetéssel; a többi tanerőket végzett theologus köztanítók pótolták kevés díjért. A csüggedés megint megszállta egyházunkat; féltek említett tanintézeteink bezáratásától s azalig alig éledő egyházunk pusztulásától.

Nagy Elek, néhány lelkes hitrokonunk által támogatva, csüggedés helyett ekkor is a megmentés eszközeit kezdte keresni; merész, nagy tervet készített, mely szerint tanodáinknak a válságos helyzetből való megmentése végett hitrokonink általános adakozásra, illetőleg alapítványok tételére szólittassanak fel, s másfelől minden ekklézsiára, papi és tanítói állomásra aránylagos tőke összeg rovassék ki, melynek kamatait az ekklézsiák, papok és tanítók fizetni köteleztessenek. Bizony merész terv volt ez, nehéz iga a különben is nagyobbára tengődő egyházközségekre s szegény papokra s tanítókra. De nem volt más mód. A lenni vagy nem lenni kérdése állott tanintézeteink s közvetve egyházunk előtt.

A veszély láttára felbuzdult zsinati Főtanács 1855-ben elfogadta a tervet, melynek gyors keresztülvitele után vallásközönségünk közpénztárának tőkéje 150,000 frttal gyarapodott. Ez az unitáriusok csekély számához és szegénységéhez képest fényes eredmény a vallásközönségben rendkívüli lelkesültséget, azonkívül mindenütt bámulatot és tiszteletet ébresztett.

Tanintézeteink meg voltak mentve, a szükséges alap ki-mutattatott, a tanári állomások szerveztettek, s még ezen zsi-nati Főtanácson öt tanárjelölt választatott, kik közül kettő azonnal külföldi egyetemekre küldetett, két év múlva pedig amazok haza érkezte után a más három. Később N. E. főgond-noksága alatt még hat akadémikus tanár választatott említett tanintézeteinkhez s néhány olyan, a kik felsőbb kiképzésüket itthon nyerték. Szóval a tanárok száma mind három gymna-siumunknál néhány év alatt megkétszereződött; fizetések ja-vittattak. Mindezekben senkinek sincs nagyobb érdeme, mint Nagy Eleknek, a fáradhatlan főgondnoknak, az unitarius Sta-tus erős, bölcs vezérének.

Ugyanazon időben szabályoztatott a közpénztár kezelése, szerveztettek a pénztárnoki s az egyházi tanácsokban a köz-igazgatási és pénzügyi jegyzői állomások, a központi könyv-tárnokság; alakították az állandó pénzügyi és tanügyi bizott-ságok. Szerveztetett a főpapiszék. Életbe lépett és jó kezelés mellett gyorsan növekedett az Augusztinovics-alap. Mind ezek által tanodáink megszilárdultak, új virágzásnak indultak, a közkor-mányszat szervesen fejlődött s a pénzügyek tetemesen javultak, megerősödtek.

A fennebbi módon el levén hárintva tanodáinkról a ve-szély, a n.-szebeni kormány új követeléssel lépett fel, kívánta, hogy a gymnasiumokban egy két tantárgy német nyelven adas-sék elé. Az újból emelkedő veszélyt az egyházi tanács több-szöri kerülő visszairásokkal háritgatta el egészen a németrend-szer bukásáig.

A Nagy Elek főgondnoksága alatt ujittatott meg a Pa-get János hathatós közreműködése mellett az angol unitáriu-sokkal való viszony is, még pedig jelentékeny erkölcsi és anyagi eredményekkel. Az angol unitáriusok ugyanis értesülvén erdélyi hitrokonaik válságos helyzetéről s az általok hozott nagy áldozatokról, ők is 12,000 frtnyi alapot gyűjtöttek s küldöttek, továbbá londoni egyetemükön 1000 frtos évi ösztöndíjat alapí-tottak erdélyi unitárius tanárjelöltek számára, minek segítsé-gével már több tanárunk nyerte felsőbb kiképeztetését Lon-donban. Igen értékes könyvgyűjteményt is küldtek, mi által a tanáraink körében indult újabb irodalmi munkásság elősegítte-tett. N. E. élénk pártfogója s előmozdítója volt a most jelzett testvéries viszony ápolásának is s az ebből eredt szép ered-ményeknek szivből örvendett.

Főérdeme volt Nagy Eleknek abban is, hogy a kolozsvári főtanoda épülete kibővítettett, a megszaporodott közkönyvtár czélszerű helyiséget nyert, a püspöki lak megépítettett: valamint a tordai középtanoda számára diszes új épület emeltetett. Mind ezeknek ő részint tervezője, részint buzgó elősegítője volt.

1860-ban az abszolút rendszer megbukván, végre a püspökválasztási tilalom is megszűnt s az 1861-ben Tordán tartott zsinati Főtanácson Kriza János püspökké meg is választatott, a mit nemsokára követett a királyi megerősítés s Nagy Elek, mint kinevezett kormánybiztos általi beiktatása.

A püspök megválasztása után Nagy Elek, hivatkozva 8 év előtt főgondnökká választatásakor tett nyilatkozatára, hogy t. i. csak addig fogja e méltóságot viselni, míg az egyháznak törvényes püspöke lesz, lemondott főgondnoki hivataláról; de a népes zsinati Főtanács közegyetértéssel és egész tüntetéssel ujabbán megválasztotta, s ő a közohajtásnak meghajolt.

Egyházi törvényeink szerint vallásközönségünkben egyszerre két főgondnok szokott lenni; de mint fennebb is említettem, nem lévén szabályozva a főgondnoki hatáskör általában s annál kevésbé a két főgondnoknak egymás irányába való viszonya, gyakran surlódások, sőt viszálykodások is keletkeztek ebből, kivált ha az utoljára választott főgondnok hivatali méltóságban magasabban állott főgondnok társánál. Ezért történt, hogy Augusztinovics Pál halála után a második főgondnokság tényleg nem töröltetett ugyan el, de nem töltetett be s Daniel Elek maradt 1848-ig egyedüli főgondnok. Nagy Elek hasonlóan egyedül volt főgondnok több évig még pedig úgy, hogy püspök sem volt mellette, s a míg a nehéz viszonyok az egységes vezetést különösen kívánták, nem is sürgette a második főgondnok megválasztását; de a hogy a viszonyok változtak, ő maga indítványozta a második főgondnoki állomás betöltését, melyre aztán harczói G á l f a l v i I m r e kir. táblai ítélőmester meg is választatott. Hogy azonban a főgondnokok közt egyben másban a netaláni illetékesség kérdése fel ne merülhessen, főtanácsilag meghatározatott, hogy a főgondnoki jogok gyakorlata az előbb választott főgondnokot illeti, a másik pedig csak helyettesítőleg az elsőnek akadályoztatása vagy távolléte esetében működhetik. Így a viszony a két főgondnok közt előre tisztázva lévén, N. E. csakugyan kereste az alkalmat, hogy fő-

gondnoktársának is tér nyíljék a cselekvésre, — így pl. az 1865-ki szentgericezi zsinatra is csak azért nem ment el, hogy Gálfalvi Imrére hagyhassa ott a vezérletet, ki különben is azon a vidéken lakott. Nagy Eleknek egyik vezérelve volt, hogy sok nehézségeknek a tapintatos eljárás a legjobb megoldási módja; és ez elvet ő mindig helyesen és bölcsen alkalmazta.

Főgondnoki működéséről még csak annyit akarok megemliteni, hogy egyházában figyelemmel kísért minden mozzanatot a kisebbekig, ismerte a tényezőket, az embereket, magán érintkezésben vagy levelezésben állott a szereplő s irányadó férfiakkal, felvilágosítani, rábírni, lelkesíteni igyekezett a közügy érdekében mindenkit; az egyházi képviselő és főtanácsi üléseken szorgalommal részt vett, elnökölt, vezette a tanácskozásokat, türelmes szelidséggel hallgatott ki mindenkit; de ha bonyolodott valamely kérdés, akkor hozzá szólott, bámulatossá és bonczolással tisztázta azt, megmondta véleményét s ezzel közmegnyugvásra el volt döntve a dolog. Minden tulajdonsággal bírt, a mi az előjáróban, vezérben szükséges arra, hogy maga iránt teljes bizalmat, mély tiszteletet és állandó szeretetet ébresszen; ezért őt tisztelte és szerette is őszintén és bizalommal követte mindig az egész unitárius vallásközönség. Ily viszonyt a vezér és vezetett egyház közt természetesen gyarapodás és virágzó fejlődés kellett, hogy kísérjen.

Főgondnokságának utolsó éveire hátrább még visszatérünk.

Az olasz háboru után az absolutismus hanyatlásnak indulván s 1860-ban az octoberi diploma kiadásával az alkotmányos mozgalmak megkezdődvén, Nagy Elek megint a közpálya terére lépett, hol nevezetes szerep jutott számára. Az octoberi diploma és az azután következett szerencsétlen februáriusi patens által Magyarország és Erdély 1848 előtti alkotmánya visszaállított ugyan, erdélyi cancellárrá B. Kemény Ferencz kineveztetett; ámde, mint tudjuk, az osztrákbirodalom egységének elve fentartatott, a bécsi birodalmi tanács szervezetett, az 1848-ki törvényekről s az unioról hallani sem akartak Bécsben.

Az erdélyi országgyűlés mikénti szervezése s összehívása szempontjából 1861-ben a gy.-fejérvári értekezlet összehívott, melyre N. E. is meg volt hívva; ezen értekezlet többsége oda nyilatkozott, hogy országgyűlés csak a magyarországi 1847/8-ki

VII-dik és erdélyi 1848-ki I. t. cz. alapján hivathatik össze törvényesen. Ezen nyilatkozat alapszerkezete — biztos tudomásom szerint — épen a N. E. tollából folyt.

De ezen nyilatkozat Bécsben figyelembe nem vétetett; a külön Magyarország és külön Erdély szervezése s az 1847-ki állapotok — a mennyiben ez a viszonyok által már lehetetlenné nem vált s a mennyiben az egész birodalom eszméje engedte — visszaállítása megkezdődött. Gr. Mikó Imre, mint volt erdélyi kir. kincstárnok, elnöklete alatt a volt kormányszéki életben levő és szolgálatképes tanácsosok behívásával s a hiányzóknak új kinevezések általi pótlásával ápril hóban az erdélyi kir. kormányzék is életbe lépett.

Ekkor Nagy Elek előbb aranyosszéki főkirálybiróvá, aztán Kolozsmegye főispánjává jelöltetett ki; de ő Gr. Mikó előtt határozottan kijelentvén, hogy törvényhatóság vezetésére nem kajlandó, csakhamar kir. kormányszéki tanácsossá nevezetett ki, mely állásban az állami és községi, ugy a közigazgatási ügyeknek lett előadója.

Ez terhes és nagyfontosságú feladat volt, előtte állott mindjárt az országgyűlés kérdése, melylyel az akkori kormány — előre láthatólag — már azért sem hagyhatott fel, hogy az octoberi diplomát s a februáriusi patenst az erdélyi törvények közé becikkelyeztesse s Erdélyt a birodalmi gyűlésbe beerőszakolja.

Csakugyan a kormányzék működésének megkezdése után csakhamar nyilvánultak is a törekvések az udvari korlátnokság leirataiban, s bár a kormányzék a N. E. előterjesztéseire mind a birodalmi tanács, mind az erdélyi külön országgyűlés ellen s az unio s ennek alapján a közös országgyűlés, mint törvény szerint egyedül lehetséges iránt, több versen felirt, azonban mind ez a felsőbb kormányt más elhatározásra nem birta; nem sokára a kormányzékhez le is küldetett a királyi leirat, mely szerint az erdélyi országgyűlés Gy.-Fehérvárra 1861-iki novemberre összehivatott. Látni lehetett, hogy a törésnek be kell következni. B. Kemény Ferencz ez ötletből az erdélyi cancellárságról le is mondott, lemondásának egyik indoka az volt, mert Papp László udvari tanácsos az erdélyi országgyűlés összealkotása módozatára nézve külön véleményben levén, a felség az ő nézete szerint döntött.

Bárha Erdélyben példa nélküli volt az, hogy a kormány-

mányszék a kir. leirat előtt meg nem hajolt volna, s a megrendelt országgyűlést összehívni vonakodott volna; mindazáltal N. E. mint előadó, a már többször kimondott meggyőződés és az előzményekhez ragaszkodva, ez alkalommal is azon véleményét terjesztette elő, hogy az 1848-ki jogalapra, az unio törvényességére, a külön erdélyi országgyűlés törvénytelenességére való hivatkozással, a megrendelt országgyűlés ne hirdettessék ki s ne hívassék össze, hanem az uralkodó szándéka megváltoztatására s a Magyarországgal közös s egyedül törvényes országgyűlés összehívására kéressék meg. A kormányzék e véleményt s az azt kifejező javaslatot is magáévá tette.

Ez, ugy szólva, merénylet volt s hogy az komoly következmények nélkül nem marad, előre látható volt. Első meglepetésében a birodalmi kormány e felirat hozatalába befolyt elnököt és előadót hivatalától fel akarta menteni, e végett az előadási ívet távsürgöny útján fel is parancsolta, ettől azonban — mint ekkor jól értesült körökben beszéltek — Gr. Forgách Antal, magyarországi cancellár azon figyelmeztetésére, hogy itt nem egyesek magatartása, hanem a kormányzék tette, veendő tekintetbe, eltértek. Azonban a készülődésekből kiteszett, hogy nagy változás és kényszerítő lépés terveztetik. S míg az udvari cancellaria nem mulasztotta el az országgyűlésre nézve a szükséges lépéseket mind szigorubban elrendelni, a kormányzék sem mulasztotta el N. E. előterjesztéseire minden ily alkalommal már kifejtett nézeteit ismételni; sőt a cancellaria az uniora vonatkozó iratok felterjesztését kívánván, N. E. ez alkalmat arra használta fel, hogy az unio körülményeit alaposan s részletesen felterjesztvén, megmutatta, hogy az törvényes módon s minden formaságokkal valósággal véghez ment tény, hogy mind a magyarországi 1847^{7/8}-ki VII., mind pedig az erdélyi 1848-ki I. t. cz. maga rendén hozott s s királyilag szentesített oly törvények, melyek valósággal teljesedésbe mentek, alkotmányos törvényhozási uton el nem töröltettek és így mindenkép kötelezők. *)

Ily körülmények közt elbocsáttatását megelőzve Gr. Mikó Imre is lemondott a kormányzék elnökségről, de a kormányzék tanácsosai, ugy a főispánok, főtisztek abban állapotak

*) Az eddig érintett féliratok és rendeletek nagyobb részt a Sándor József okmánytárában Kolozsvárt, 1865. kiadattak. Ezekre nézve olvasóinkat oda utasítjuk.

meg, hogy a Schmerling-féle kormány lehető meghiusítása céljából állásukat mind addig megtartsák, míg csak a kormány erőszakja azt lehetetlenné nem teszi.

Nemsokára be is következett, hogy cancellárrá a hirhedt Nádasdy Ferencz, a kormányszék élére pedig Gr. Crenneville Lajos altábornagy neveztetett ki. Nádasdy fellépése a lehető legroszabbat sejteté; Crenneville azonban később egy művelt, kiméletes és eszélyes kormányférfinak bizonyult. Ez utóbbi novemberben Kolozsvárt megjelenvén, a kormányszéki elnökség elfoglalásakor kijelenté, hogy ő felsége azért nevezett ki ezen helyre egy katonát, hogy parancsai teljesíttessenek; azonban a vészterhes intézkedések akkor még nem valának tudva. Crenneville a kormányszék minden tanácsosát maga eleibe rendelte, megtudandó, hogy állomásaikon megmaradni kívánnak-e? N. E. nyilatkozata az volt, hogy ha meggyőződése szerint vélekednie és nyilatkoznia szabad lesz, és ha nem parancs-szó, hanem a többség nézete lesz az elhatározásokban érvényes, ugy hajlandó állomásán megmaradni. Crenneville finom, gavallér modorával igenlőleg nyilatkozott ugyan, de azért kételkedni nem lehetett, hogy ígérését fentartania nem álland hatalmában. Nem sokára be is következett a válság; leérkezett ama rendelet,*) melyszerint a megyék, vidékek és székely-székek feloszlattak, valamint a már megtörtént közigazgatási és törvénykezési szervezet is megsemmisített; ezek újból alakítására octroyált új szabályok bocsáttattak ki, határozottan kifejeztetett, hogy az 1860-ki octoberi diplomának és az azt követő februári patensnek keresztül kell vitetnie; kimondatott, hogy a főtiszteknek és hatósági tisztviselőknek engedelmeskedniök kell, különben elmozdítandók, sat. Nagy Eleknek azon kormányszéki tanácsosok értekezletén, kik eddig egy véleményen voltak, az volt a véleménye, hogy a fennebbi rendelet nem teljesíthető, a felséghez felírást kell intézni s ha ez Crenneville által nem engedtetnék meg, vagy pedig a keresztülvitel parancsoltatnék, nincs más út, minthogy mindenki, a ki e nézetben van, adja be lemondását. Ez határozattá is vált. E szerint együttesen lemondottak volna Gr. Nemes János, Cserey Farkas, B. Bornemisza János, Szacsvai Zsigmond, Gr. Bethlen Gábor, B. Kemény Domokos, Nagy Elek és Jakab Bogdán. Hogy ez tekintélyes tüntetés lett volna, az bizonyos. Azonban B. Kemény

*) Látható ez is a Sándor J. okmánytárában.

Ferencz és Gr. Mikó Imre e határozatnak a magyarságra nézve veszélyes következményeitől tartván, kivált midőn akkor a kormányzéknek hatáskörében állott, mint legfelsőbb bíróságnak a felebbezett törvénykezési ügyekben és perekben véglegesen itélni, mi a tervezett lemondás esetében csak a szászokra és oláhokra maradt volna, azt a kiegyenlítési módot ajánlották, hogy azok, a kik a jelen kényszerrendszernek magokat alá vetni nem akarják, a közigazgatási ülésekben való részvételtől magokat mentessék fel és kérjék az újból alakítandó törvénykezési osztályhoz való áttételüket. Nagy Eleknek ez a kiegyenlítési mód nem tetszett ugyan, de miután a többi tanácsosok ebbe beleegyeztek már akkor, mikor az expediens elfogadására ő is felkérletett, belenyugodott abba, kivált miután ezt Crenneville is helyeselni látszott.

Bekövetkezett aztán az ugynevezett országgyűlést összehívó, fentebb említett rendeletnek tárgyalása. N. E. előadói véleménye ekkor is oda ment ki, hogy ily rendelkezésre semmi ok sem volt, az törvénytelen, minél fogva ő felsége megkérendő, hogy annak foganatosítását ne kívánja. Ezen vélemény is elfogadtatott s egy ily felterjesztésnek *) felküldését maga Crenneville sem ellenezte, sőt megígérte, hogy azt ő fel is terjeszti; de miután N. E. véleményéhez azt adta, hogy tehát a rendelet nem teljesítendő a legfőbb leirat leérkeztéig, Crenneville erre kinyilatkoztatta, hogy a kihirdetésnek meg kell lenni, s annál fogva fel is szólította Nagy Eleket, hogy ez irányban adja elő a tárgyat. Erre ő kijelenté, hogy fennebb nyilvánított véleménye után lehetetlen, mikép a kérdéses rendelet végrehajtása érdekében ő javaslatot terjeszthessen elő, kérte tehát, hogy helyette más előadó bizassék meg. Crenneville ezt méltányolván, Schreiber Frigyes tanácsost, egy szászt, nevezte ki előadónak. A Schreiber más napon tett előadására Nagy Elek még megjelent; a Schreiber javaslata természetesen oda ment ki, hogy a legf. rendelet végrehajtandó, a módozatokra nézve is véleményt terjesztett elő; ezek ellen Nagy Elek külön véleményt és óvást jelentvén és adván be, eltávozott és többé a kormányzék közigazgatási üléseiben részt nem vett, sem eddigi előadási szakja tárgyaihoz nem nyult, határozottan kijelentvén Kozma Dénes alelnöknek, hogy ő a most erőszakolt törvénytelen eljáráshoz és rendszerhez segédkezet nem fog nyújtani.

*) Ez is megvan a Sándor J. okmánytárában.

Csakkamar értesítették is, hogy eddigi előadási szakjától felmentetett s a törvénykezési osztályhoz rendeltetett át, hol Pap László vitte az elnökséget. Ezen osztály üléseiben rövid ideig megjelent ugyan Nagy Elek, de nem sokára bekövetkezett, a mit már várni lehetett, a lemondás időpontja. Ugyanis teljes ülés szüksége fordulván elő közigazgatási tárgyban a kormányszéknél, arra minden tanácsos meghivatott; a törvényeségi osztálynál volt magyar tanácsosok azonban, köztük N. E. is, nem jelentek meg; ezt Crenneville állásánál fogva természetesen szó nélkül nem hagyhatta, minthogy a plenumba eddig minden tanácsosnak meg kellett jelennie, kijelenté tehát, hogy ez így nem mehet; — ebből B. Bornemisza János, Gr. Bethlen Gábor, B. Kemény Domokos és Nagy Elek alkalmat vettek lemondásuk benyújtására, mi legf. helyen nemsokára el is fogadtatott, N. E. 1862. január havában mentetett fel.

E szerint a kormányszék magyar tanácsosai közül nem mondtak le gr. Nemes János, Cserei Farkas, Szacsvai Zsigmond és Jakab Bogdán. Báró Jósika Lajos szintén lemondott volt valamivel előbb, ő családi indokokat hozott fel, de elhatározására az a körülmény is befolyhatott, hogy azelőtt urbéri fő-törvényeségi elnök lévén, s alatta Pap László mint bíró szolgált, most hogy utóbbi a kormányszék alelnökévé nevezetett ki, B. Jósika a Papp L. elnöksége alatt szolgálni nem kívánt. Egyedül B. Jósika mentetett fel kegyelemmel.

A fennebbi lemondásokat követték a megyék főispánjai és székelyszékek főkirálybírái is B. Nopcsa Ferencz hunyadmegyei és Pogány György alsó-fehérmegyei főispánok kivételével, kiknek megmaradását azon megyék különös viszonyai miatt, maga a hazafi párt kívánta.

Ezután szomorú napok következtek Erdélyre, a századok és oláhok mindent felforgató szereplése, a nagyszabedényi ugynevezett országgyűlés sötét napjai. Azonban ezeknek leírása nem tartozván ide, csak Nagy Elekre nézve kell megjegyezni, hogy a megyei és székbeli bizottmányok a Nádasdy-féle szabályzat szerint újból alkottatván, ekkor mint nagybirtokos a bizottmányba a tordamegyei főispáni és aranyosszéki főkirálybírói helyettesek által N. E. is meghivatott, de ő mind a két felhívást visszautasította; valamint Kolozsvár sz. kir. városában is a választott esküdt közönség feloszlattatván s a 48 előtti communitás állittatván helyre, N. E. mint ez utóbbi volt

testületnek is tagja, abban való helyfoglalásra felhivatott, de azt sem fogadta el, kijelentvén, hogy a Schmerling-féle alkotmányos rendszert sehol sem támagothatja. A n.-szebeni hirhedt gyűlésre Kolozsvár részéről követté akarták felléptetni, de ezen kijelölésbe sem egyezett belé s midőn Abrudbányán mégis követté választatott, természetesen nem lépett be a n. szebeni gyűlésbe, hanem követségéről lemondott.

Végre a Schmerling-Nádasdy féle szerencsétlen rendszer is, mint előre látható volt, lejárta magát, Belcredi fellépése folytán legfelsőbb helyen a kiegyenlítés útjára lépni őszinte hajlam mutatkozott; az uniótól sem látszottak idegenkedni, sőt a közös országgyűléstől sem, — s erre előkészítőül azt a módozatot gondolták ki, hogy a szebeni gyűlést feloszlassák és az unio kérdésében újabb nyilatkozásra Kolozsvárra az 1791-ki 10. t. cz. alapján megint egy országgyűlést hívtak össze B. Kemény Ferencz, mint az 1848 előtti országgyűlés volt elnökének elnökele alatt. Ezt megelőzőleg Nádasdy helyébe Gr. Haller Ferencz nyug. lovassági tábornok neveztetett ki az erdélyi udvari cancellária vezetésére, a nyugodt és békés jellemű Gr. Crenneville pedig az erdélyi akkori viszonyok tekintetéből a kormányzék élén meghagyatott; a lemondott tanácsosok, főispánok és főtisztek pedig viselt hivatalaikba legf. határozatnál fogva visszahelyeztettek. 1865. decz. végén kormányzékai tanácsosi állásába Nagy Elek is megint belépett.

A kolozsvári formasági országgyűlés lejárt s miután az unio és közös országgyűlés törvényszerűsége mellett nyilatkozott, végre leérkezett azon kir. leirat, melynél fogva az 1848 évi erdélyi I. és II. t. czikkek alapján Erdély a már egybegyűlt magyarországi országgyűlésre meghivatott. A székelek és magyarok részéről a legnagyobb készséggel és örömmel történtek meg a képviselő-választások 1866 elején, a mikor Nagy Eleket is a Schmerling rendszer elleni küzdelemben és az unio körüli fáradozásaiért s érdemeiért Erdély fővárosa, Kolozsvár választotta meg Gr. Mikó Imre mellett képviselővé.

Azonban bárha idáig fejlődött az alkotmányos irányzat s bárha békülékenység és kiegyenlítési törekvés mutatkozott mindenfelé, mindazonáltal akkor még az 1848 szerinti teljes visszahelyezés, a felelős magyar ministeri kormányzás helyreállítása, az unioak valóságos keresztülvitele még messze állott

s a jövő kétséges volt. A bonyolult vajudasok gyorsabb fejlődésének azonban — mint tudva van — nagy lökést adott a csaknem katastrofával végződött porosz háboru. 1867 márt. havában oda fejlődtek tehát a dolgok, hogy a magyar ministerium kineveztetett; ámde az unio ügye még ekkor is sok akadályokkal küzködött. Az országgyűlés még 1866-ban választott e tárgyban egy bizottságot, melynek N. E. is tagja volt, de ezen bizottság egyebet nem tett, minthogy alakuló ülésén elnökül Gr. Andrassy Gyulát s jegyzőjéül B. Kemény Gábort választotta meg s egy 15 tagu szűkebb albizottságot küldött ki (ebben N. Eleket is) javaslat készítés végett, mely azonban sohasem gyült össze; de a melyre már szükség sem volt többé, miután a törvényes kormány veheté kezébe a további elintézendőket. Nagy Elek csakugyan dolgozott volt az unio mikénti keresztülvitelére nézve egy javaslatot, melyet Gr. Mikónak adott át, s mely később a további ministeri javaslatnak s a hozott 1868 évi unio-törvénynek is alapul szolgált.

Erdély kormányzatát végre a magyar kormány vette kezébe; az udvari cancellária feloszlatattott. De a kormányzék feloszlását csak a törvényhozás mondhatta ki, addig is Crenville a kormányzék vezetésétől felmentetett s Erdélybe királyi biztoskép Gr. Péchy Manó, Abaujmegye főispánja küldetett le, egy tapintatos, kitünő államférfiu. Ennél szerencsésebb választás ez oly fontos missiora — a mint a következmények igazolták — alig történhetett volna. Gr. Péchy Manó egyszerűsmind a kormányzéknek is élére állittatott. Minthogy azonban az erdélyi sok tekintetben bonyolult viszonyok előzményei és részletei ismeretével a királyi biztos egyelőre természetesen nem bírhatott: a kormány és országgyűlés vezéreibei körében felmerült a kérdés, hogy ki adassék a kir. biztos mellé a dolgokba bevezetés és a megoldandó kérdések felvilágosítása végett. Erre mind Deák Ferencz, mind a kormány Nagy Elek személyében állapotnak meg. Hogy ez intézkedés feltünő ne legyen, az mondatott ki, hogy N. E. lemondván a képviselőségről, foglalja el ismét a kormányzéknel tanácsosi állását, melyben már előbb is a közigazgatási és államjogi ügyek előadója ő volt. E czélból visszatért hát Kolozsvárra, hol új missio várt reá.

Ez a missio az volt, hogy a királyi biztos mellett oda működjék, mikép a magyar alkotmány visszaállítása miatt in-

gerült hangulatu nemzetiségi csoportok s ezek szerepelt hősei lecsillapittassanak, aspiratióik illő korlátok közé szorittassanak, a szebeni hirhedt gyűlés határozatai egészen hatályon kívül helyeztessenek. Erdély életérdekei a közös haza színe előtt helyesen felismertessenek, a teljes egyesülést gátló specialis viszonyok s aggodalmak kiegyenlítettessenek, minden függő kérdés rendeztessék, szóval az elvileg s főbb vonásokban már létrejött unio minél gyorsabban valósággal ténynyé váljék, még pedig lehetőleg minden irányban.

Nagy Elek mindezeknek létesítésében nagy buzgalommal, s minden irányu roppant ismereteinél s páratlan tapintatánál s a sok siker által egész Erdélyben elismert tekintélyénél fogva, hiven teljesítette feladatát. A szintén erre törekvő, derék kir. biztosnak igazán jobb keze volt. Csendesesen fejlődtek a dolgok, de naponként közeledtek a célhoz. Mint már említettük, az unio keresztülvitelére nézve szükségelt t. cz. 1868-ban meghozatott s szentesített is; ezen törv. cikkben az erdélyi kir. kormányzéknek 1869 május 1-én leendő felosztása is ki- mondatott.

Minden fontoló és messze belátó hazafi átlátta azonban, hogy épen a legkényesebb nemzetiségi még itt-ott mindig forrongó divergentiák éber szemmel tartása és sok apróbb dolog gyorsabb tisztázása tekintetéből, igen helyes lesz egy ideig Erdélyben még egy tekintélyes központot fentartani a ministerium és az erdélyi törvényhatóságok közt. Ezen indokból tehát az erdélyi kormányzék feloszlása s az erdélyi törvényhatóságoknak közvetlen a magyar ministeriummal való érintkezése után is, a királyi biztos Erdélyre nézve habár szűkebb hatáskörrel ideiglenesen meghagyatott s a belügyministerium létszámához tartozó személyzettel láttatott el. Ekkor Nagy Elek is ministeri tanácsosi minőségben a kir. biztos mellett hagyatott habár ő a kormányzék feloszlása után végleg nyugalomba kívánt menni s csak a kir. biztos egyenes kívánatára, kit lovagias jelleme, finom tapintata, államférfiui érzéke, igaz magyar lelke s a közügyek iránti meleg érdeklődése miatt különösen tisztelt és szeretett, foglalta el az új jellegű állomást. Egyébaránt azt hiszem, hogy Gr. Péchy, jól ismerve Nagy Eleket, hasonló érzelmekkel s ragaszkodással viseltetett iránta.

1872-ben az erdélyi kir. biztosi működés s mellette levő kir. biztosság végleg megszüntetvén, N. E., mivel Kolozsváron

kívül sohasem volt hajlandó bármi állomást elfoglalni, végleg nyugalomba lépett, de ekkor már nagyon is szüksége volt a rég ohajtott nyugalomra, egészsége meg volt rendülve, a mi különösen a nála addig szokatlan lankadtság s komor kedélyhangulatban kezdett aggasztóan mutatkozni.

Előadván gyenge vázlatban N. E. főbb működése köreit s jelezvén nyomain a kiváló, nagy eredményeket és érdemeket, mielőtt utolsó szomorú éveikhez érnénk, tarlózzunk még e rendkívüli ember munkásságának oly kisebb térein, melyeket még nem említettünk.

1861 óta a kormányzék a legfőbb biráskodást is külön osztályban gyakorolván, N. E. ez osztálynak is, mint nagytekintélyű törvénytudó, ő felsége rendeletéből, állandó bírása volt, azon idő alatt t. i. míg kormányzék tanácsos volt.

A kir. biztosság életbe léptével, az erdélyi kir. telekkönyvi igazgatóság elnöke is volt. Továbbá, míg az erdélyi földtehermentesítési igazgatóság Kolozsvárt volt, ennek ülésében is részt vett. A királyi biztost távol létében vagy akadályoztatása eseteiben helyettesítette.

Aztán a régiekre térve, Kolozs- és Tordamegyének és Aranyosszéknek táblabirája, Kolozsvár és Abrudbánya esküdt közönségeinek tagja volt; később a viszonyok változtával megint Kolozsmegye és Aranyosszék képviselő bizottságának s a kolozsvári esküdt közönségnek lett tagja.

De még figyelemre méltóbb, hogy a kolozsvári nemzeti színház országos igazgató-választmányának évtizeken át szintén nagy befolyású tagja volt. Egyébaránt ezzel kapcsolatban megemlíthetem, hogy a kolozsvári nemzeti színház épületének építése körül (ez volt az első állandó magyar színház) a N. E. atyjánál, Nagy Lázárnál, ki ekkor királybíró volt, alig fáradozott valaki többet. E családnak már a színház építése óta meg volt állandó családi páholya s Nagy Eleknek s családjának esténként nem volt kedveltebb szorakozása a színháznál.

Igazgató tagja volt továbbá az erdélyi muzeumnak s az erdélyi orsz. gazdasági egyesületnek alapító tagja, melynek gyűléseibe szintén szeretett eljárni s mint tanult, practicus, jó gazda e körben is nagy tekintélyben állott. Alapító tagja volt még a Kisfaludy- és Történelmi Társulatoknak. Szóval ott volt ő mindenütt, még pedig mint jelentékeny tényező, a hol egy mivelt, igaz, jó hazafinak lenni kellett.

Birtokait folyvást gyarapította különösen tagosítások, kiegyezések, vásárlások, czélszerű új berendezések, okszerű befektetések által. Szakértő volt a gazdaságban, törvénybeli jártassága felért a legkiválóbb ügyvédekével; és így képes volt jószágainak főigazgatását s pereit, ugy kisebb ügybajos dolgait maga intézni. Ily ember működésén áldás kellett, hogy legyen. Az is volt. Atyjáról maradt adósságait mind letörlesztette, a mellett maga is 8000 frtnál többel járult egyházi és közczélokra (mint ezt egy hátra maradt jegyzékéből láttam, nem lévén ebbe beleszámítva évenkénti 4—500 frtra menő kisebb adakozásai, (melyekről szintén egy sok évig vitt jegyzéke maradt fenn). A magyar s külföldi klassicus irodalomra is sokat áldozott; mert olvasni nagyon szeretett. Emlékszem, mikor Vörösmarty meghalt, meghatottan mondotta, hogy „Magyarországnak ily nagy halottja rég nem volt.“

Baráti köre antik, patriarchalis volt. Ebben is kifejeződik nemes jelleme. Ő, a kit Gr. Mikótól kezdve a Bánffyak, Kemények, Bethlenek s más erdélyi főurak gyakran meghittak, szívesen láttak, sokszor meglátogattak, nem vágyott ezek körébe; az összeköttetést s többekkel, különösen B. kemény Istvánnal, B. Bánffy Dániellel és id. Gróf Bethlen Jánossal igyekezett ugyan a barátságot is fentartani; de a kikkal minden nap szeretett egy-két órát szórakozásból eltölteni, néhány régi tanuló társa s ifjúkori barátjai voltak azok, mint Fejér Márton ügyvéd s többször országgyűlési követ, ki 48 után fogva is volt; Mikó Lőrincz ügyvéd és jogtanár, Kolozsvárnak egyik legtiszteltebb polgára, kit minden nemes és hazafias ügyben szent lelkesedés hevített; Kozma László ügyvéd, 48-ban honvéd tiszt, azután besorozott osztrák katona, egy szeretetre méltó, szellemes, kristálytisza lelkű és szívü ember; Páll Sándor, most erdélyi kir. tankerületi főigazgató, a kolozsvári köz- és társas életnek egyik legismertebb tagja; Kriza János unitárius püspököt és népszerű költőnket már elől említettük; Jakab Elek, volt Kossuth-huszár tiszt, később jeles történetírónk, minden hazafias ügynek lelkesült előharczosa; Filep István, egy Rákóczy korára emlékeztető tüzes magyar hazafi, s egy pár vidéki ember, köztük a mindig nyugodt, csendes, megfontoló Székely Elek, később tordamegyei királybíró; — ez volt a bizalmas baráti kör, melyben jól találta magát mindig. Nagy Elek délutánonként egy-két órai sétát szokott tenni ki

a kolozsvári szép sétaterre, ezen sétájában említett barátai közül kettő három (Kozma mindég) kísérte s aztán a séta végével minden nap, persze nyári időben, Mikó Lőrincznek különben is útban eső kertjébe szoktak benézni, hol virágok és zöld lombok közt, a Szamos gyorsan futó vizsusogása mellett jóízűen elbeszélgettek közügyekről és sokszor kedvderítő tréfás dolgokról. Azt alig kell mondanom, hogy a társaság központja ilyenkor is Nagy Elek volt; czikázott belőle a szellem és kifogyhatatlan volt jóízű élecekben s anekdotákban. Igazi ismerettár (ha komoly dolgokról is volt olykor szó) és a leg bővített szellemi omnibus és eleven éleclap, jobban mondva „élecz és jó humor-tárház“ volt ő. Ezért környezet, említett bizalmas barátai is, természetesen egész bensőséggel ragaszkodtak hozzá.

Téli időben, mikor ilyen sétákat nem lehetett tenni, említett barátait gyakran hívta magához vacsorára, olykor ebédre. Mint bölcs ember tudta, hogy a jeles emberek társasága a legjobb iskolánál is jobb iskola, ezért egy-két jóirányú és jó igyekezetű ifju embert is szeretett olykor körébe vonni. E szerencsében részesült e sorok írója is sok éveken keresztül s mondhatom, hogy a németországi, párizsi és londoni egyetemeken nem tanultam annyi igaz bölcsességet, mint a N. E. körében.

Kevéssel, hogy a kir. biztosság feloszlása után, mint ministeri tanácsos, nyugalomba lépett, Nagy Eleket 1871-ben szélhűdés érte, mi miatt lelkileg és testileg tehetetlen állapotba jutott. A ki addig oly széles körben vezérkedett, világított, központ volt, most egyszerre semmivé lett. Ezutáni életét szárandó tengődésnek mondhatjuk. A sors nem engedte, hogy a kitünő ember, fényes pályafutásának bevégezése után egyszerre dőljen le; előbb rommá tette s e rom csak évek után dölhetett végkép össze. 1878 január 7-én halt meg 62-dik évében. A családon kívül az unitárius vallásközönség egyházi tanácsa is adott ki gyászjelentést. A „Ker. Magvető“ unitárius folyóirat méltóan megkönyezte. A lapok melegen szóltak érdemeiről, pedig azoknak az érdemeknek csak egy részét ismerték, mert N. E. nem volt modern ember, a ki hirdesse vagy hirdettesse érdemeit, inkább rejtette azokat.

Szélhűdött állapotában kétszer mondott le az unitárius vallásközönség főgondnokságáról; utoljára 1875-ben az árkosi

zsinaton oly határozottan, hogy e határozottság előtt meg kellett hajolni. A zsinati Főtanács ez alkalommal szeretett és érdemekben oly gazdag főgondnokának hálás köszönetét fejezvé ki felejtethetlen, soknemű, fontos szolgálataiért, egyszersmind tiszteletbeli főgondnokká jelentette ki egész életére.

Íme egy kitűnő embernek, egy igaz hazafinak, a közügyek egyik hősének, minden közművelődési törekvés nemes lelkű barátjának, a családi élet s baráti kör egy antik mintaképe, Erdély legjelesebb fiai egyikének vázlatos életrajza. Íme, a tiszta jellemvonások, a rendkívüli szellem erős nyilvánulásai, a különböző cselekvési téreken egy hiv munkás által elért nagy eredmények hézagosan összeállított képe.

Olyan élet és oly pályafutás, mint a Nagy Eleké, bizonyára méltó minden igaz hazafi kegyeletes tiszteletére s méltó arra, hogy emléke az utókor előtt is buzdító, nemes például szolgáljon.

BUZOGÁNY ÁRON.
